

GULYÁS LÁSZLÓ

egyetemi tanár, habil.

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására, Szeged
professor, Virtual institute for Central-Europe Research, Szeged, Hungary

ORCID: 0000-0001-5751-2945

email: laszlo.gulyas65@gmail.com

HISTORIOGRÁFIA A SZINZÉZISÍRÁSHOZ 3: A „MAGYAR TRAGÉDIÁK KORA”, 1944. MÁRCIUS 19–1948. JÚNIUS 12.

*HISTORIOGRAPHY FOR SYNTHESIS 3.
 THE AGE OF HUNGARIAN TRAGEDIES COLLAPSE,
 19. MARCH 1944 – 12. JUNE 1948*

ABSTRACT

The important task of national-conservative-civilian historiography nowadays is to create of synthesis of the history of the „short Hungarian 20th century. The present study is one of the three steps in this work. It reviews Hungarian language literature dealing with the age of hungarian tragedies 19. March 1944 – 12. June 1948.

Előszó a címhez

A címben a 3. sorszám szerepel. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy jelen tanulmány szerzője – és a Virtuális Intézet Közép-Európa Intézethez kapcsolódó számos történész – „*A magyar rövid 20. század szintézise*” című projekten dolgozik. Ennek célja a 20. századi magyar történelem nemzeti-polgári-konzervatív szintézisének megalkotása. Ennek elméleti kiinduló pontját az alábbi tanulmányban írtuk meg: *Gondolatok a „magyar rövid 20. század” történetének nemzeti-polgári-konzervatív szintézisééről*. Megjelent a Közép-Európai Közlemények No56-ban.

Ezt követően hozzáfogtunk a historiográfia áttekintéshez, ebből eddig az alábbi két tanulmány született meg:

- **Historiográfia a szintézisíráshoz 1:** az összeomlás kora 1918. október 31.–1920. március 1. Megjelent: Közép-Európai Közlemények No57-ben
- **Historiográfia a szintézisíráshoz 2:** a Horthy-korszak. Első rész: könyvek Horthy Miklósról. Megjelent: Köztes-Európa No34-ben

Bevezetés

Véleményünk szerint a „magyar rövid 20. század” kezdőpontja 1914. július 28-a, amikor a háború kitörésével a magyar nemzet számára véget értek a „boldog békeidők”. Míg végpontja 1989. október 23-a, amikor a Harmadik Magyar Köztársaság kikiáltásával Magyarország számára véget ért a „diktatúrák kora”. Véleményünk szerint ezt a mindössze 75 évből álló évszázadot, az alábbi módon szakaszolhatjuk:

1. táblázat: A rövid magyar 20. század szakaszolása

A szakasz elnevezése	A szimbolikus eseménnyel meghatározott kezdőpont	A szimbolikus eseménnyel meghatározott végpont
A Nagy Háború kora	1914. július 28. az OMM hadüzenete <i>„Mindent megfontoltam, mindent meggondoltam.”</i>	1918. november 3. Az OMM aláírja a padovai fegyverszünetet
Az összeomlás kora	1918. október 31. „őszirózsás forradalom” (pontosabban annak nevezett)	1919. december 2. A győztes antant meghívja a magyar kormányt a békekonferenciára
Horthy-korszak	1920. március 21. Horthy kormányzóvá választása	1944. március 19. Magyarország német megszállása (a Margaréta hadművelet)
A magyar tragédiák kora	1944. március 19. Magyarország német megszállása	1948. június 12. Az MKP és az SZDP „egyesüléséből” létrejön a Magyar Dolgozók Pártja
Rákosi-diktatúra	1948. június 12. Az MKP és az SZDP „egyesüléséből” létrejön a Magyar Dolgozók Pártja	1956. július 18. Rákosit felmentik és az MDP első titkári tisztségéből és Szovjetunióba utazik, ahonnan nem engedik vissza
1956 forradalom és szabadságharc	1956. október 23. A forradalom első napja (Műgyetem, Bem-tér, Kossuth-tér)	1956. november 4. a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kiáltványa (Ungvár/Szolnok) <i>„Felhívás a magyar néphez”</i>
Kádár-diktatúra	1956. november 7. Kádár egy szovjet tankkal megérkezik Budapestre	1989. október 23. Kikiáltják a „harmadik” Magyar Köztársaságot

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Jelen tanulmányban áttekintjük, hogy a tragédiák szakaszát, hogyan dolgozta fel az 1990 évi rendszerváltás után a magyar történelemtudomány. Néhány kivételes esetben (lásd a csehszlovák-magyar lakosságcsere esetében Janics Kálmán alapművének tekintet kötete) visszanyulunk az 1990 előtt született művekre is.

1. A „magyar tragédiák” szakaszának általános jellemzői

Tételmondat: *Ez egy viszonylag rövid idő alatt – mindössze négy 4 év, 1944 március 19-től 1948 június 14-ig-ig hét nagy sorscsapás érte a magyar nemzetet.*¹
Ezek véleményünk szerint az alábbiak:

1. Magyarország német megszállása, 1944. március 19–1945. április 13.
2. Magyarország szovjet megszállása, 1944. szeptember 23-tól
3. A magyar kisebbségek ellen elkövetett atrocitások, 1944–1945
4. Negatív etnikai folyamatok 1: a németek kitelepítése
5. Negatív etnikai folyamatok 2: A szlovák-magyar lakosságcsere
6. A trianoni határok visszaállítása a párizsi békekonferencián, 1947. február 10.
7. Az egypártrendszer kiépítése, azaz demokratikus kísérlet elbuktatása, 1944–1948

Joggal merül fel a kérdés: miért tekintjük tragédiáknak a fentebbi eseménysorokat? *Magyarország német megszállását azért tekintjük tragédiának*, mert következtében külpolitikai téren a magyar állam elvesztette szuverenitását, mind a külügyek, mind a hadügyek (a háború folyása), terén totális német felügyelet alá került. Magyarország 1944. március 19-én elveszítette „állami önrendelkezését” – írja hazánk jelenlegi Alaptörvénye. Míg belpolitikai téren a németek hozzáfogtak a magyar politikai elit és a közigazgatás vezetőinek lecseréléséhez, ennek során a nyugati orientációjú politikusok egyrészt eltávolították pozíciójukból, sőt nagy sok esetben letartóztatták őket. Ezzel párhuzamosan pedig kezdetét vette a holokauszt, amely mely 600 ezer magyar zsidó áldozatot szakított ki a magyar nemzetből. A magyarországi zsidók fontos gazdasági és kulturális szerepet játszottak a magyar állam életébe, ezért elhurcolásukat és meggyilkolásukat súlyos tragédiának tekintjük.

Magyarország szovjet megszállását azért tekintjük tragédiának, mert bár a Vörös Hadsereg 1944–1945 fordulóján kiverte az országból a németeket, rögtön meg is szállta azt. Gyakorlatilag a német hódítót, egy másik hódító, a szovjet váltotta fel, azaz nem „felszabadítás” – mint ahogy a marxista történetírás 40 éven keresztül sulykolta² – hanem megszállás történt. A Vörös Hadsereg gazdaságilag kirabolta az országot, ezt a folyamatot féktelen erőszakhullám kísérte. Még ennél is súlyosabb következmény volt, hogy a hadifogságba esett katonák mellett (kb. 700 ezer fő) nagyszámú civilt (kb. 300 ezer fő) hurcoltak el „málenkij robotra”

A magyar kisebbséget érő atrocitásokat szintén tragédiának tekintjük, mert a második világháború végén, a németek katonai veresége után ezek a nemzetrészek ismét azon államok (Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia, pontosabban az addig csehszlovák uralom alatt álló Kárpátalja a Szovjetunióhoz került), keretei közé került. Mind a négy esetben a terület régi és új urai³ számos atrocitást követtek el a magyar kisebbség ellen. Sőt a Délvidéken és a Kárpátalján kifejezetten etnikai tisztogatások történtek.

A magyarországi németek kitelepítését⁴ azért tekintjük tragédiának, mert 1946. január 19-e és 1948. június 30-a magyar állam nagyjából 200–220 ezer németet fosztott meg állampolgárságától és telepített ki Németországba. Ezt a végeredményt úgy értékeljük, hogy a magyar állam súlyos humán erőforrás veszteséget szenvedett el, a kitelepített németek munkaerejére és munkamoráljára mind rövid távon (az ország háború utáni újjáépítése), mint hosszú távon nagy szükség lett volna.

A magyar-csehszlovák lakosságcsere⁵ért tekintjük tragédiának, mely egy olyan etnikai folyamat volt, mely a magyar nemzet „szállásterületét” érintette negatívan. Az 1945-ig a Felvidéken élő magyar kisebbség egy jelentős részének Magyarországra történő áttelepítése lecsökkentette a csehszlovák állam keretei közé zárt magyarok által lakott területek nagyságát, illetve megbontott korábban egységes magyar etnikai tömböket. Az ottani magyar kisebbség kevesebb területet birtokolt a lakosságcsere után, mint előtte. Ráadásul a Magyarországról Csehszlovákiába áttelepült szlovákokkal Prága tovább tudta fokozni a magyar etnikai tömbök megosztottságát.

A trianoni határok visszaállítását a párizsi békekonferencián, azért tekintjük tragédiának, mert a békekonferencián még arra se került sor, hogy a revíziós változásokkal 1938 és 1941 között kialakított határoknál kedvezőtlenebb, de a trianoni határoknál kedvezőbb „igazságosabb” etnikai határok kerüljenek meghúzásra. Gyakorlatilag az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés egyetlen apró negatív eltéréssel⁶ – Magyarország számára hátrányosan – visszaállította Magyarország 1938 előtti, az első világháborút lezáró 1920-as trianoni békeszerződésben megállapított határait. Ez az jelentette, hogy a sikeres magyar revíziók (első bécsi döntés, második bécsi döntés, Kárpátalja és a Délvidék visszatérése) összes eredménye megsemmisült. Ezért nevezi ezt gyakran a magyar történetírás „második Trianonnak”.

Az egypártrendszer kiépítését (1944–1948⁶) azért tekintjük tragédiának, mert a polgári erők abban bíztak, hogy annak ellenére, hogy a Vörös Hadsereg 1945 áprilisára teljesen megszállta Magyarországot, fel lehet építeni egy új magyar parlamentáris demokráciát (többpártrendszer, szabad választások, kormányalakítás a választási eredmények alapján), de demokratikus kísérlet elbukott. A polgári erők reményeit az is táplálta, hogy 1945. november 4-én demokratikus választásokat tartottak Magyarországon. De azt, hogy valójában merre mozogtak a folyamatok jól mutatta, hogy annak ellenére, hogy a Független Kisgazdapárt fölényesen (57 %) megnyerte a választásokat a szovjetek kikényszerítették, hogy koalíciós kormány alakuljon. Különösen fontossá vált, hogy a kommunisták szereztek meg a belügyi tárcát. A következő években a magyar kommunisták változatos eszközökkel – szalámitaktika, koncepciós perek, emigrációba kényszerítés, kék cédulás választások, etc. – szovjet támogatással megsemmisítették az éppen csak kibontakozó magyar demokratikus kísérletet. 1948. június 12–14-én a két munkáspárt egyesülésével hivatalossá vált az egypártrendszer.

2. Magyarország német megszállása, 1944–1945

2.1. A megszállás és közvetlen következményei

1944. március 19-én a német hadsereg a Margarethe hadművelet keretein belül megszállta a Magyar Királyság területét. A német megszálló csapatokkal szemben – a nem egyértelmű magyar parancskiadások miatt – csak szórványos ellenállás (tűzharc a budai várban, az újvidéki Duna-hídnál) volt. Március 19-én Hitler Veesenmayer-t Magyarország teljhatalmú német megbízottjává nevezte ki, másnap Kállay Miklós miniszterelnök a török követségre menekült, március 22-én pedig hivatalba lépett a németbarát Sztójay-kormány.

A témakörben a mai napig alapműnek Ránki György kismonográfiáját – „1944. március 19. Magyarország német megszállása” –, mely 1968-ban jelent meg.

Egy korábban kevésbé kutatott és ismert területtel, a magyar fegyveres ellenállással foglalkozik Bartha Ákos könyve – „Véres város – Fegyveres ellenállás Budapestén, 1944-1945” –, mely 2021-ben jelent meg. Bartha bemutatja, hogy március 19-e után létrejöttek kisebb-nagyobb csoportosulások, amelyek olykor egymással konspirálva, máskor önálló utakat járva igyekeztek menteni a menthetőt: rávenni a kormányzót a németekkel való szembefordulásra. Az október 15-ei sikertelen kiugrási kísérlet után pedig, az egyre fokozódó veszélyekkel dacolva tovább küzdöttek a nácik és a nyilasok ellen, igyekeztek megóvni a nemzeti vagyont és menedéket nyújtani az üldözötteknek. A könyv bemutatja, hogy a fővárosban működő német- és náciellenes erők zavarba ejtően sokféle ideológiai háttérrel és motivációval rendelkeztek: voltak köztük konzervatívok, legitimisták, kommunisták, liberális demokraták, cionisták, sőt radikális jobboldaliak is. Az ismertebb példák mellett a szerző részletesen szól a kiugrás előkészítésén dolgozó tisztii szervezkedésekről, a németellenes nacionalista-fajvédő csoportosulásokról, a Teleki tér környékén összpontosuló cionista fegyveres ellenállásról és az embermentésben fontos szerepet játszó kisegítő karhatalmi alakulatokról. A könyvben felbukkannak kalandorok, árulók, provokátorok, kommunista akciógárdisták, szó esik a fegyveres ellenállás árnyoldalairól

Az 1944. március 22-én hivatalba lépő Sztójay-kormány – német kívánságra – igyekezett kiszorítani a közéletből a németellenes erőket. Számos polgári ellenzéki és szociáldemokrata személyiséget letartóztattak, sokan német koncentrációs táborba kerültek. Az angolorientációt megtestesítő Bethlen Istvánnak bujkálnia kellett. A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Pártot, a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot és a Magyar Parasztszövetséget feloszlatták, a szakszervezetek kormánybiztos felügyelete alá kerültek. Betiltottak több mint 100 társadalmi, kulturális egyesületet, 150 folyóiratot, 18 budapesti és vidéki napilapot. A zsidó származású szerzők könyveit bezúzták. Az államapparátus vezető beosztásait (államtitkár, minisztériumi osztályfőnök és osztályvezető, főispán, alispán, polgármester) elsősorban a Magyar Élet Pártja jobboldalához és a Magyar Megújulás Pártjához tartozó személyekkel töltötték be. Az állami intézmények, így

a Magyar Nemzeti Bank, a Nemzeti Színház vagy a Magyar Rádió élén szintén váltás történt. A “megtisztított” államgépezet a német megszálló hatóságok eszközévé vált. Mindennél súlyosabb volt azonban, hogy megkezdődött a zsidók addig elkerült deportálása.

A fenti eseményekkel kapcsolatos legújabb kutatási eredményeket mutatja be a Rubicon „*Megszállás 1944 – Magyarország a pokol tornácán*” tematikus száma (2024/5 –6. szám). Ebben 11 ismert és elismert szerző (Bartha Ákos, Borhi László, Botos János, Kovács Tamás, Kovács Zoltán András, Máthé Áron, Nánay Mihály, Olasz Lajos, Szalay-Berzeviczy András, Szakály Sándor, Szekér Nóra) mutatja be a megszállás történetének egy-egy részterületét.

2.2. A magyar holokauszt

A megszállás után megkezdődött és néhány hónap alatt lezajlott a vidéken élő zsidóság deportálása a náci haláltáborokba. A jövőendő szintézisirás szempontjából Veszprémy László Bernát három könyvét kell kiemelnünk:

A 2019-ben megjelent könyvében – „*Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*” – Veszprémy abból indul ki, hogy magyar zsidók deportálása a magyar közigazgatás közreműködésével történt meg. Ezzel kapcsolatban számos kulcskérdést tesz fel, úgymint: Vajon milyen folyamatok vezettek ahhoz, hogy a magyar közigazgatás hajlandónak mutatkozott asszisztálni a németek tömeggyilkos terveihez? Milyen szerepet játszottak a magyar állam képviselői – főispánok, alispánok, főszolgabírók, főjegyzők, polgármesterek, a csendőrség és a rendőrség tagjai – a holokauszt történetében példátlan gyorsaságú akcióban? Kényszerpályán mozogtak, vagy lett volna lehetőségük ellenállni és megtagadni az együttműködést? Mekkora mozgásterük lehetett az események során magyar bürokrácia tagjainak?

2023-ban megjelent könyvében – „*Tanácsstalanság – A zsidó vezetés Magyarországon és a Holokauszt, 1944-1945*” – Veszprémy abból indul ki, hogy a német megszállását követően a hazai zsidó közösségek vezetői feloldhatatlan dilemma előtt találták magukat: működjenek együtt a németekkel és a nácibarát Sztójay-kormánnyal, vagy válasszák az ellenállás útját? A rendelkezések a fővárosi zsidó vezetőket a budapesti zsidó tanácsba, a vidékieket pedig különböző helyi tanácsokba tömörítették. A gettósítás során sokszor e tanácsokra hárult a beköltözés megszervezése és felügyelete. A német és kollaboráns magyar követeléseket szintén ők kommunikálták a közösségeik felé, a deportálások előtt pedig nem egyszer a zsidó tanácsok vezetőinek kellett szelektálniuk a gyűjtőtáborokban, hogy ki kerüljön Auschwitzba, és kit küldjenek más koncentrációs táborokba. A háború után súlyos vádak érték a zsidó vezetőket külföldön és Magyarországon is. Talán nem véletlen, hogy a történészek máig vitatkoznak szerepükről. De valójában mit tudtak ők Auschwitzról a deportálások előtt? Miért nem riadóztatták a vidéki zsidóság tömegeit? Kiváltságos helyzetben voltak-e, vagy ugyanúgy szenvedtek, mint a „kis zsidók”? Kollaboránsnak számítanak-e, vagy nem volt

választásuk? Mi volt Horthy Miklós szerepe a budapesti zsidók megmentésében? A könyv kiváló lehetőséget ad arra, hogy megértsük a zsidó vezetés holokauszt alatti viselkedését.

A második világháború idején Magyarországon a zsidó származású vagy a megbízhatatlannak ítélt férfiakat fegyvertelen katonai szolgálatra, úgynevezett munkaszolgálatra kötelezték, aminek keretében kemény fizikai munkát kellett végezniük megalázó és kegyetlen körülmények között. Őrzésük a legénységi állományú honvédek feladata volt. Közismert tény, hogy ezen „keretlegények” közül némelyek brutális gyilkosságokat és más háborús bűnöket követtek el a felügyeletükre bízott emberek ellen. 2024-ben megjelent könyvében – „*Piszkos munka – A munkaszolgálat és a keretlegények története a népbírószágon*” – ezek háború utáni felelősségre vonásának történetét mutatja be Veszprémy.

Szintén jelentős mértékben hozzájárulhat a szintézisíráshoz Ujváry Gábor 2024-ben megjelent kötete – *Antiszemita zsidómentők* –, melynek szemléletmódbeli kiindulópontja, hogy a történelmet nem lehet az angyalok és ördögök közötti küzdelemként bemutatni. Ujváry 5 politikus – Hóman Bálint, Zsindely Ferenc, Makkai János, Mester Miklós és Kemény Gábor – 1944-es szerepére összpontosítva mutat rá az árnyalt megközelítés fontosságára. Mind az 5 politikus (kivéve az eseményekben leginkább vétkes Kemény Gábort) antiszemita volt, de Makkai János (akit 1944 márciusában a Gestapo letartóztatta) kivételével zsidómentőkké váltak. Mind az ötük esetében bekövetkezett – mindegyikük számára más időpillanatban – az a kritikuspont, amikor felülbíralták és átértékelték korábbi eszméiket. Kisebb-nagyobb mértékben megtagadták egykori önmagukat, és jóvá akarták tenni korábbi vétkes cselekedeteiket. Ujváry megírja bűneiket, de ismerteti zsidómentő tevékenységüket is.

A magyar holokauszt történelmének örök vitatémája Horthy Miklós szerepének megítélése a budapesti zsidóság sorsának alakulásában. Jól mutatja ezt jelen kézirat lezárása előtt 2 héttel (2024. június eleje) megjelent két publikáció. A BBC History-ban megjelent cikkében Peter Pastor „*A zsidómentés legendája. A Koszorús-akció és a történészviták az emlékezetpolitika keresztjében*”⁷ arra törekszik, hogy relativizálja a Horthy által elrendelt Koszorús-akció jelentőségét a budapesti zsidó lakosság „ideiglenes” megmentésében. Ezzel szemben Székér Nóra a Rubicon már említett tematikus számában megjelent, „*A csendőrpuccs*”⁸ című cikkében, bemutatja, hogy a Horthy parancsára Koszorús által végrehajtott akció hogyan távolította el a csendőrséget Budapestről. Horthy így megakadályozta meg, hogy a csendőrség megkezdje a budapesti deportálásokat. Itt jegyezzük meg, hogy ezen álláspontját Székér Nóra már 2015-ben sokkal részletesebben kifejtette Hantó Zsuzsával közösen írt könyvében: „*Páncélosokkal az életért – Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse*”.

3. Magyarország szovjet megszállása

3.1. Hadműveletek, gazdasági kirablás és erőszakhullám

1944. augusztus 23-án Románia kiugrott a világháborúból, átállt a Szovjetunió oldalára. Románia sikeres átállását követően (1944. augusztus 26. Az Úz és a Csobános völgye, 1944. augusztus 27. Ojtozi-szoros) a Vörös Hadsereg első egységei megjelentek a revíziókkal bővített Magyar Királyság területén. Alig egy hónappal később, 1944. szeptember 23-án a 2. Ukrán Front alakulatai Battonya térségében már a trianoni Magyarország területére is beléptek. Ezzel kezdetét vette a trianoni Magyarország szovjet megszállása, amelyet ugyan a kommunista propaganda mindvégig „ideiglenesként” tüntetett fel, ám ez valójában 1991-ig tartott.⁹

A szovjet csapatoknak több mint fél év volt szükséges az ország területének megszállásához. A marxista kánon szerint Nemesvedmes volt az utolsó magyar település, amelyet a szovjet csapatok 1945. április 4-én „felszabadítottak” a német megszállás alól. Ezért az esemény 1950 és 1989 között „*Felszabadulás Napja*” néven magyar állami ünnep volt. De mind a helyszín, mind a dátum téves volt, valójában az utolsó magyar település, melyet a Vörös Hadsereg április 13-án „felszabadított” az Pinkamindszent volt.

Magyarország szovjet megszállásának hadtörténete szempontjából, alpműnek tekintjük Gosztonyi Péter nagyívű könyvét: „*Magyar Honvédség a második világháborúban*”. A kötet azzal indít, hogy bemutatja a magyar állam katonai helyzetét a világháború kitörésekor (1939. szeptember 1.) és a hadiesemények sorát azzal zárja, amikor 1945. május 1-jén, kedden néhány perccel 14 óra után Tann városában (Ausztria) Nagyöszy Miklós altábornagy, mint honvédelmi miniszter az odaérkező amerikai egység parancsnokának (egy alhadnagynak) bejelentette a megadást, illetve a fegyverletételt. Gosztonyi a fenti két időpont között hadieseményeket nagy alaposággal mutatja be.

Budapest ostroma kapcsán számos monográfia, tanulmánykötet és forrásközlés jelent meg (pl. Gosztonyi Péter, Mihályi Balázs, Ungváry Krisztián). Ezek közül alpműnek tekintjük Ungváry könyvét: „*Budapest ostroma*”. A szovjet megszállás katonai történetét a magyar hadtörténészek a legapróbb részletekig feldolgozták. Fontosnak tartjuk Ravasz István alábbi könyveit:

- „*Magyarország és a magyar királyi honvédség a XX. századi világháborúban*”
- „*Erdély ismét hadszíntér 1944 – Szovjet-német és román-magyar párhuzamos háború Magyarországon*”
- „*Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs*”¹⁰

A feldolgozottság szintjét jól mutatja, hogy Számvéber Norbert csak a magyarországi páncélos csatákra több könyvet szentelt:

- „*Páncélosok a Felvidéken. Páncélos ütközetek a Dunától Északra*”
- „*Páncélosok a budapesti csatában 1944. október 29.- 1945. február 13.*”

- „*Alföldi páncélos csata. Harcok a Tiszántúlon, 1944 októberében*”
- „*Páncélosok a Dunántúlon. Az utolsó páncélos ütközetek Magyarországon 1945 tavaszán*”

Az L. Balogh Béni által szerkesztett forrásközlés – „*Törvényes*” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között” – a 20 megyei levéltár anyagaiból 225 dokumentumot közöl. Ezek segítségével mutatja be a megszállás történetét.

A hadműveletekkel párhuzamosan a Vörös Hadsereg mind a magyar államot, mind lakosságát¹¹ kirabolta, ezeket az eseményeket féktelen erőszakhullám (gyilkosság, nemi erőszak) kísérte. Azt, hogy Magyarország gazdasági kirablása már abban a pillanatban megkezdődött, amikor a Vörös Hadsereg magyar területre lépett jól bemutatja a Gulyás–Vincze szerzőpáros forrásközlő kötete: „*Minden felszerelés orosz tulajdon*” *Tanulmányok és források az 1944–45-ös hatalomváltás történetéhez Csongrád vármegyei történetéhez.*”

Az erőszak hullám legfontosabb eleméről, több tizezer nő megerősokolásáról Pető Andrea írt könyvet – „*Elmondani az elmondhatatlant. Nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*”. A könyv egy olyan fontos témát dolgoz fel, mely a rendszerváltásig tabutémának számított, viszont szakmai értékét jelentősen rontja, hogy a szerző a teljes eseménysort feminista szemüvegen keresztül vizsgálja, túlhajtott PC-szókincset használ. Ráadásul egyértelműen kiviláglik a műből, hogy a szerző emlékezetpolitikai csatározásra kívánja felhasználni a tragikus eseményeket.

3.2. Hadifogság, „málenkij robot”

1944–1945 során mintegy 700 ezer katona és több mint 300 ezercivil került az akkori – a revízió következtében 172 000 km²-re növekedett – Magyarországról a GUPVI és 20-40 ezer fő a GULÁG táboraiba.¹²

A hadifogoly-kérdésről kiváló áttekintést ad Bognár Zalán 2010-ben megjelent könyve: *Magyarok hadifogságban Magyarországon – Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944-1945*”. A kötet a szerző által az ország több mint 20 levéltárában, múzeumi és egyéb gyűjteményében a témában folytatott kutatásainak az eredményeit összegzi. A korabeli dokumentumokon kívül a mű több mint 100, az eseményeket átélt túlélő visszaemlékezésére, illetve a velük készült interjúkra épül. Így az olvasó egyrészt átfogó képet kap a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokról, másrészt részletekbe menő ismereteket szerezhet a lágerek megrendítő életéről. Hazánk mai területén 1944-45 folyamán több mint félszáz hadifogolytábor, illetve táborrészleg működött szovjet, bolgár és román őrzet alatt, amelyekben mintegy 600 000 honfitársunk, 25-30 %-uk civilként sínylődött rövidebb-hosszabb ideig. Közülük hozzávetőleg 80 000 fő ezekben a lágerekben lelte halálát. Róluk közelebbit ma sem tudunk, mivel néhány kivételtől eltekintve a táborok vezetésének tiltása következtében kilétükről semmiféle adatot sem volt szabad felvenni.

A 2010-ben megjelent kötet bővített verzióját – *„Hadifogolytáborok és hadifogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-46”* – 2017-ben a Kairosz Kiadó adta ki.

A szovjet fogsággal foglalkozó folyóiratokban megtanulmányait Bognár Zalán 2017-ben az alábbi tanulmánykötetben gyűjtötte össze: *„Gulag, Gupvi, „málenkij robot”* – *„Magyarok a szovjet lágerbirodalomban”*. A tanulmányok a GUPVI hadifogoly- és internálótáboraiiba, vagy a GULAG börtöneibe, lágereibe, rabtelepeire kerültek különböző csoportjainak a sorsát mutatja be a fogságba vetéstől a magyarországi gyűjtőtáborokon, illetve börtönökön keresztül a fogságból való szabadulásig: a halálig vagy a hazatérésig. A szerző egyben betekintést nyújt abba, hogy a (hadi)fogolykérdés a (hadi)fogságba kerültek milliós nagysága miatt milyen nagy jelentőséggel bírt a világháborút követő években Magyarországon, ennél fogva hogyan vált a magyar társadalom egyik legégetőbb, legfontosabb ügyévé, s került a pártpolitikai küzdelmek ütközőterébe. Mindezek mellett a legújabb kutatási eredmények fényében alapos, adatgazdag részletességgel vezet be az olvasót a különböző fogolyvesztések létszámának nagyságába.

Kiválóan egészíti ki a fenti kötetet a Bank Barbara, Bognár Zalán és Tóth Gábor által szerkesztett szemelvénygyűjtemény: *„Magyarok szovjet fogságban. Történeti szemelvénygyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról”*

Bognár Zalán és Márkus Beáta által szerkesztett és 8 szerző által írt *„Itt volt a végállomás”*. *Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében, 1944–1949* című kötet a „málenkij robot”-on kívül a többi 1944 és 1949 közötti halálos áldozatokkal járó magyar és németellenes tevékenységeket is bemutatja.

Bognár Zalán 2018-ban egy újabb könyvet, immár egy monográfiát publikált a málenkij robotra elhurcoltakról: *„Málenkij robot – A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története”* címmel, amelyben nemcsak csoportosította a civil elhurcolásokat, hanem az elhurcolástól a lágeréleten, az elhalálózások, illetve a hazatéréseken keresztül az utóhatásokig vizsgálja a kérdéskört.

A témakör legújabb kutatási eredményeit foglalja össze a Bognár – Muskovics szerkesztőpáros által szerkesztett 2021-ben megjelent kötet, melynek címe: *„GUPVI, GULAG: Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45-2019/20.”* A kötet négy részre oszlik: • 1. GUPVI, GULAG. • 2. Határon túli magyarok a GUPVI lágereiben. • 3. Magyarok határon innen és túl a GULAG táboraiiban. • 4. Új kutatási lehetőségek, az elhurcoltak emlékezete. Ezen négy részben 17 ismert és elismert kutató (a teljesség igénye nélkül: Bognár Zalán, Bank Barbara, Dupka György, Máthé Áron, Molnár Imre, Schmidt Mária, Szekér Nóra, etc.) mutatja be legújabb kutatási eredményeit.

3.3. A hazai németiség „málenkij robotja”

Magyarország szovjet megszállása a hazai németiséget is rendkívül súlyosan érintette. Származásuk miatt a Vörös Hadsereg a magyar állampolgárok tízezreit hurcolta el „*málenkij robotra*”. Ezt mutatja be Bognár Zalán már említett 2018-ban „*Málenkij robot*” című könyve és Márkus Beáta könyve: „*Csak egy csepp német vér*”. A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról, 1944/1945.

Itt kell megjegyeznünk Márkus Beáta munkáival kapcsolatban, hogy nem értünk egyet kiinduló koncepciójával, mely szerint a magyar politikusoknak fontos szerepük volt a hazai németek szovjetek általi elhurcolásában. Márkus egyszerűen figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy Magyarország a szovjetek által megszállt ország volt ezekben az években. Ehhez ad kiváló adalékot Máthé Áron „*Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944-1945-ben*” című könyve.

További három kötet, szintén ezt a témakört járja körül, egyrészt a Bognár Zalán – W. Müller szerzőpáros könyve: „*A 0060-as parancs. A német származású indokálással Magyarországról elhurcoltak története*”.

Másrészt a németként elhurcolt – hiszen többségük magyarnak vallotta magát – civil lakosság sorsának alakulását mutatja be a visszaemlékezéseken keresztül W. Müller Judit által szerkesztett „*Kik elhervadtak nagy Oroszországban...*”. *Túlélők visszaemlékezései a magyarországi német polgári lakosság szovjet kényszermunkára hurcolásáról, 1944–1949* című kötet, valamint a Márkus Beáta által szerkesztett „*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban*”. *Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945-1949.*” című könyv.

Harmadrészt meg kell említenünk a Máthé Áron által szerkesztett tanulmánykötetet: „*Gulag történetek*”. *Dél-alföldi magyarok és magyarországi németek a szovjet munkatáborokban*”. Ennek a kötetnek a nagy pozitívuma az, hogy a tanulmányok szerzői konkrét települések (Mezőberény, Kiskunmajsa, Császártöltés, etc.) példáján keresztül mutatják be, hogy hogyan történt a „málenkij robotra” történő elhurcolás.

4. A magyar kisebbségek ellen elkövetett atrocitások, 1944–1945

4.1. Csehszlovákia

1945 elejére Csehszlovákia keleti területeit a német megszállókat kiverve elfoglalta a Vörös Hadsereg. Ez lehetővé tette a csehszlovák állam újjászületését. A magyar kisebbség jogfosztása az újjászülető csehszlovák állam esetében azonnal megindult: 1945. április 5-én Kassán megalakult csehszlovák kormány azonnal programot hirdetett, ezt nevezzük kassai kormányprogramnak. Ez az újjáalakult köztársaság meghatározó dokumentuma, mely az állam újjászervezése és az újjáépítése mellett bevallotta a csehszlovák nemzetállam megteremtésének eszközeit fogalmazta meg. Ennek jegyében deklarálta a németek és magyarok kollektív háborús bűnösségét. Erről a kormányprogramról Janics Kálmán írt kismonográfiát – „*A kassai kormányprogram és a magyarság „kollektív bűnössége*” –, címmel.

Miután Beneš Kassáról Prágába érkezett elfoglalta az elnöki széket. E pozíciójában tovább folytatta a csehszlovák nemzetállam megteremtésére irányuló tevékenységét. Ennek jegyében adta ki dekrétumait. Ez összesen 143 elnöki rendelet, melyből 13 kifejezetten a német és magyar kisebbség ellen irányult. Szarka László rendezte össze egy kötetbe, melynek címe: „*Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában, 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések*”. Szarka László egy másik kötetben – „*Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948*” – is publikált 45 dokumentumot (köztük a kassai kormányprogramot is), illetve ezen kötetben 4 a témakörrel foglalkozó tanulmány is található. Szintén nagy mennyiségű dokumentumot és több tanulmányt közöl a Kövesdi János által összeállított könyv: „*Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy A magyarok és a németek jogfosztása / Edvard Beneš Präsidentendekrete oder Die Rechtsberaubung der Ungarn und Deutschen*” – mely 1996-ban jelent meg.

A magyar kisebbség ellen a jogalkotás eszközeivel fellépő csehszlovák politikusok mellett, a csehszlovák hadsereg alakulatai atrocitások követtek el az ismét csehszlovák fennhatóság alá került magyar kisebbség ellen. Dunajszky Géza 2021-ben megjelent könyve – „*Felszántott (tömeg)sírok. Hetvenöt éve történt*” – a Szlovákia területén 1944. március 3-a és 1945. augusztus 25-e között elkövetett atrocitások történetét dolgozza fel. A könyv emellett 94 dokumentumot és számos fényképfelvételt tartalmaz a kivégzések helyszíneiről. Olyan tömegsírok ezek, ahol nem a háborúban elesett katonák nyugszanak, hanem közönséges gyilkosságok áldozatai.

Ezek közül a tömeggyilkosságok közül egyről önálló kötet is született. Udvardy Zoltán könyve – „*Sóval hintették be*” – mutatja be az 1945. július 17-én a pozsonyligetfalui táborba lezajlott eseményt, amikor a csehszlovák hadsereg egyik alakulta 90 magyar leventét (14–15 éves fiúk) végzett ki. Itt kell megjegyeznünk, hogy nemcsak Szlovákiában, hanem Csehországban is történt egy magyarelles tömeggyilkosság. Deportált felvidéki németek és magyarok tértek volna haza vonattal főleg Dobsinára, Késmárkra, Jánosgyarmatra és Késmárkra. A csehszlovák hadsereg 17. gyalogezrede leszállította a vonatról a hazafelé tartó családokat, és 1945. június 19-én tömegsírba lötték őket – 120 nőt, 71 férfit és 75 gyermeket.

4.2. Kárpátalja

Kárpátalját a Saint-Germain-i békében (1919. szeptember 10.) a csehszlovák állam kapta meg. Így a régió a következő 20 évben (1919–1939) Csehszlovákia részét képezte, de a csehszlovák állam összeomlásakor a magyar honvédség 1939. március 15 és március 18. között visszacsatolta Magyarországhoz. De 1944. október 2-án a Vörös Hadsereg Kárpátalja területére lépett, majd rövid időn belül elfoglalta azt. Azonnal megkezdődtek szovjetek által elkövetett atrocitások, ezeket – hasonlóan a délvidéki magyarirtáshoz – etnikai tisztogatásnak tekintjük. Kárpátalján 1944. november 13-án kihirdették az úgynevezett 0036. számú parancsot,

amely előírta a munkaképes magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfiak összegyűjtését. A rendelet értelmében háromnapos munkára, kellett gyülekezniük a 18 és 50 év közötti férfiaknak. Azonban többről volt szó: embertelen körülmények között való sínylődés a szolvai gyűjtőtáborban, majd az emberek gyalogmenetben, esetenként fűtetlen marhavagonokban történő elindítása a Szovjetunió lágerei felé.

A „*málenkij robotot*” csak a magyarokkal és a német származásúakkal szemben alkalmazták. Ezt a folyamatot vázolja fel Bognár Zalán tanulmányában, melynek címe: „*A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba*”.

A Kárpátalján élő magyar kisebbségek (és németiség) ellen a Vörös Hadsereg és az NKDV által elkövetett atrocitásokról Dupka György 1992 és 2022 közötti években összesen 15 könyvet publikált. Ezek az alábbi csomópontok köré szerveződtek:

- Statisztikai adatok összegyűjtése és közlése, például, „*Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon. Lefejezett értelmiség, 1944–1959*”
- Forrásközlés, úgymint „*A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatának végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében*”, továbbá A „*Malenykij robot*” dokumentumokban.”
- Emlékkönyvek, például „*Keressétek fel a sírom...*”, illetve *Szolvai emlékkönyv a „malenykij robot” 60. évfordulójára a sztálinizmus kárpátaljai magyar áldozatairól, 1944.*”

Bátran kijelenthetjük, hogy Dupka György munkássága jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségi nemzetrészek ellen elkövetett atrocitások közül messzemenően a kárpátaljai van a legjobban dokumentálva és megírva.

A dokumentumok közlésének legújabb mérföldkövé az Olekszej Korszun – Kosztyó Gyula – Toma Katalin szerzői hármastól 2022-ben publikált kötet, melynek címe: *A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között. Leváltári iratok és dokumentumok*”.

A kárpátaljai magyarság sorsának alakulásáról a legújabb feldolgozás Kulcsár Péter kis monográfiája – „*Magyar sors a Kárpátalján*” –, amely 2023-ban jelent meg.

Végezetül meg kell említenünk egy nagyon szomorú történelmi kuriózumot bemutató dokumentumregényt is. Amikor 1944-ben a Szovjetunió a csehszlovák államtól magához csatolta Kárpátalját, bekebelezte a zömében magyar lakosságú Nagyszelmenc-Kisszelmenc „ikerfalut” is. De oly módon, hogy a település egyik fele a szovjet (Kisszelmenc), míg másik fele (Nagyszelmenc) a csehszlovák állam keretei közé került, azaz a szögesdrótkerítésből álló határ (1991-ig a csehszlovák-szovjet, majd 1991-től napjainkig a szlovák-ukrán) a falun belül húzódik. Ezt a történetet dolgozta fel Zelei Miklós könyve: „*A kettézárt falu*”.

4.3. Jugoszlávia

Jugoszlávia esetében az atrocitásokat összefoglaló néven „délvidéki magyarirtásnak” nevezünk. Erre 1944-1945 telén került sor. Az 1920-ban elcsatolt Délvidék egy jelentős része – Bácska – 1941-ben visszatért az anyaországhoz.¹³ 1944 novemberében jugoszláv partizán alakulatok visszafoglalták ezt a területet. Ezeket a partizán alakulatokat egy akkor felállított új katonai hatóság a „Bánáti, Bácska Baranyai Katonai Közigazgatás” fogta össze. Mind a név is mutatja a jugoszlávok katonai közigazgatást hoztak létre, emellett az OZNA¹⁴ (Népvédelmi Osztály) és a vajdasági szerb lakosok kisebb-nagyobb csoportjai is részt vettek a vérengzésben. A szerbek brutális támadást intéztek a civil magyar (és német) lakosság ellen. Tömegesen zárták gyűjtőtáborokba a civil lakosságot, ahol megkínózták, illetve megölték őket. Ezt egyértelműen etnikai tisztogatásnak kell minősítenünk. Ennek áldozatainak száma a legújabb kutatások fényében 20–40 ezer főre tehető. A szerb értelmezés szerint az, ami 1944–1945-ben történt az tulajdonképpen jogos bosszú volt az magyar hadsereg által 1942 januárjában a Bácskában (elsősorban Újvidéken) elkövetett atrocitásokért, az ún. „hideg napokért”. Ennek az elnevezésnek a lényege: egy eredetileg a partizánok ellen indított razzia súlyos atrocitásba torkollott, melynek körülbelül 3 300 fő szerb és zsidó eset áldozatul. Ennek a történetét egy író, Cseres Tibor dolgozta fel „*Hideg napok*” című regényében.

A délvidéki magyarirtás történetéről a rendszerváltásig a marxista magyar történelemtudomány mélyen hallgatott. Az etnikai tisztogatás történetének feltárásában az rendszerváltás után az első lépést Cseres Tibor tette meg, amikor 1991-ben megjelentette „*Vérbosszú Bácskában*” című könyvét. Ez nem történelmi, hanem irodalmi munka. Ezt számos helytörténész által megírt munka követte. A helytörténészek táborából kiemelkedik Matuska Márton munkássága, aki több tucat könyvben dolgozta fel a témakört. Első és legfontosabb könyve – „*A megtorlás napjai*” – első ízben 1991-ben jelent meg. Ezt számos további könyve – „*Mozsor magyartalanítása – A felszabadítás ürügyén, 1944–45*”, „*Az elhallgatott razzia – Vérengzés Újvidéken, 1944–45*”, *Három mártírunk, Sörös Imre, Dupp Bálint, Nagy Győző*”, „*A temerini razzia*”, etc.) könyve követte.

A további helytörténészek művei közül az alábbi három munkát tartjuk fontosnak: 1. Teleki Júlia „*Visszatekintés a múltba*” című könyvében a csurgói eseményeket dolgozta fel. 2. Mójzes Antal „*Halottak napja Bajmokon*” címmel a Bajmokon történeteket mutatta be. 3. A zentai monográfia szerzője – „*Zentán történt, 44-ben*” – pedig Szloboda János volt.

A helytörténészek munkáival párhuzamosan a vajdasági történészek tudományos igényű könyvekkel jelentkeztek: Mészáros Sándor „*Holtta nyilvánítva*”, illetve egyik diákja Aleksandar Kasa „*Magyarok a Vajdaságban 1941-1946*”¹⁵ címmel jelentette meg doktori disszertációját

1990-ig az anyaország történetírását uraló marxista történészek mélyen hallgattak, vagy maximum csak néhány sorban írtak a délvidéki magyarirtásról. A rendszerváltás után a posztmarxista történetírók megpróbálták relativizálni a tragédiák

súlyosságát. Jól mutatja ezt, hogy Sajti Enikő a 2009-ben megjelent tanulmányában – „*Még hidegebb napok*” –, a magyar áldozatok számát 5 ezer főre (!) becsülte. Napjainkban a magyar történészek 20 ezer és 40 ezer közt határozzák meg az áldozatok számát. Ezen becslésekkel a szerb történészek nagy része is egyetért.

Az anyaországon belüli történészek közül fontosnak tartjuk Forró Lajos publikációit. Forró elsőként főiskolai diplomamunkáját – „*Jelöletlen tömegsírok*” – publikálta, 1995-ben. A könyvet 2007-ben újra kiadták. Ezt követte 2013-ban „*Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*” című munkája, melynek legnagyobb értékét az adja, hogy eddig számos eddig nem ismert szerb levéltári forrást közöl. A 2014-ben megjelent újabb munkája – „*67 évre titkosítva. A martonosi emlékház.*” – pedig a martonosi atrocitások feldolgozása.

A Keskenyúton Alapítvány szintén aktívan tevékenykedik a délvidéki etnikai tisztogatás történetének minél szélesebb körű feltárása érdekében. Ennek egyik fontos mérföldköve volt, 2020-ban tanulmánykötetet jelentettek meg „*Délvidéki magyar Golgota*” címmel. Ebben jelent meg jelen tanulmány szerzőjének cikke is: „*A 20. századi magyar-szerb történelem vitás pontjai*”.

4.4. Románia

1944. augusztus 23-án Románia kiugrott a világháborúból, átállt a Szovjetunió oldalára. Ez megnyitotta az utat a Vörös Hadsereg számára a Kárpát-medence belső területei felé. A román hadsereg is részt vett az erdélyi szovjet előre nyomulásba. Ennek következtében Erdély kb. két hónapra hadszíntérre vált. A II. bécsi döntés által 1940-ben Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély elfoglalása során a románok kb. 100 személyt végeztek ki. Ezzel párhuzamosan Dél-Erdélyben szintén kb. 100 főt végeztek ki. A vérengzések végrehajtóit öt csoportba sorolhatjuk:

1. A román hadsereg alakulatai: a legsúlyosabb atrocitást 1944. szeptember 23–24-én egy román zászlóalj a Körös-mentén fekvő magyar falvakban (Gyanta, Kishalmagy, Magyarremete, Tenke és a kissé északabbra fekvő Magyarbikács) követte el. Gyanta esetében 43, míg Magyarremete esetében 37 fő kivégzéséről tudunk.
2. A Maniu-gárda, amely a Székelyföldön és Észak-Erdélyben tevékenykedett. Például a Székelyföld esetében Szárazajtán 1944. szeptember 26-én lőfegyverrel és Baltával 13 magyar civilt mészároltak le. Míg Bánffyhunyadon (Észak-Erdély) 1944. október 30-án 11 magyar civilt végeztek ki.
3. Román önkéntes katonai csoportok.
4. A román csendőrség, amely elsősorban Kolozs vármegye falvaiban hajtott végre atrocitásokat, a helyi magyar értelmiség – falusi jegyzők, lelkészek, tanítók – ellen.
5. Több településen a helyi románok is bekapcsolódtak az atrocitásokba. Ezekben az esetekben egy-egy településen minimális volt az áldozatok száma. Jól mutatja ezt például Ördöngösfüzes esete, ahol a helyiek egy 71 éves magyar férfit vertek agyon.

Az atrocitások időpontjáról, helyéről és magáról az adott atrocitásról és áldozatairól Vincze Gábor könyvében – *„A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája”* – gyakorlatilag teljes képet ad. Gál Mária és szerzőtársai könyvükben – *„Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenes atrocitásokról”* – szintén teljes körképet adnak az eseményekről. A teljes összkép bemutatására törekvő könyvek között harmadikként kell megemlítenünk Kosztin, Árpád – *„Magyarellenes román kegyetlenkedések Erdélyben”* – 1998-ban megjelent könyvét.

A szárazaljai atrocitásról Benkő Levente 1995-ben publikált könyvet – *„Szárarajta”* – címmel. Amikor a 2000-es évek elején beengedték a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács (CNSAS) levéltárában és átvizsgálhatta a szárazaljai vérengzés nyomán és okán a helybéli magyarok és románok között lezajlott per iratanyagát, illetve áttanulmányozta a Maniu önkéntes ezred keretében 1944 őszén Bukarestben, valamint Erdélyben létrehozott önkéntes osztagok iratanyagának könyvét újraírta, és 2011-ben megjelentette.

5. Negatív etnikai folyamatok: a németek kitelepítése és a szlovák-magyar lakosságcsere

5.1. A németek kitelepítése

A Nemzeti Parasztpárt, illetve a Magyar Kommunista Párt már az ideiglenes Nemzetgyűlésben a teljes hazai németiség felelősségre vonását és kitelepítését követelte. Kovács Imre – Nemzeti Parasztpárt egyik emblematikus politikusa – az alábbi módon fogalmazott: *„A svábság egy batyúval jött ide, egy batyúval is menjen.”* Emellett valószínűleg a színpalak mögött komoly szovjet nyomás is volt, arra vonatkozóan, hogy a magyar állam lépjen fel a magyarországi németek kitelepítése érdekében. Azt viszont biztosan tudjuk, hogy Gyöngyösi János külügyminiszter 1945. május 16-án egy jegyzékkel fordult Vorosilov marsallhoz a SZEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) elnökéhez, hogy Magyarország 300 ezer „volksbundista németet” kíván kitelepíteni. Amikor 1945 augusztusában a győztes nagyhatalmak Potsdamban a csehszlovák és lengyel állam keretei között élő németek kisebbségek kitelepítéséről döntöttek, engedélyezték Magyarországnak is, hogy a német lakosság egy részét kitelepítsék. Ezen felhatalmazással élve a magyar kormány 1945. december 22-i ülésén elfogadta a németek kollektív bűnöségét kimondó rendelettervezetét (12. 330/1945. M. E.), majd december 29-én kihirdették azt. Ezen rendelet értelmében köteles volt Németországba települni minden olyan személy, aki az 1941-es népszámláláson németnek vallotta magát, aki a korábban magyarosított nevét „német hangzásúra” változtatta vissza, illetve aki tagja volt a Volksbundnak vagy a Waffen-SS-nek. Mentességet csupán azok kaphattak, akik aktív tagjai voltak valamelyik demokratikus pártnak vagy szak szervezetnek, illetve akik bizonyítani tudták, hogy korábban magyarnak vallották magukat és emiatt üldöztetés jutott nekik osztályrészül. A rendelet értelmében –

kártérítés nélkül – zár alá vették az annak hatálya alá eső személyek minden ingatlan és ingó vagyonát.

Ezt követően Nagy Imre kommunista belügyminiszter 1946. január 15-én adta ki a kitelepítés végrehajtását szabályozó 70.010 / 1946 BM. számú rendeletet. Ez leszögezte, hogy a kitelepítés alól mentesítettek aránya nem haladhatja meg a járás, a megyei jogú város vagy a megye német lakosságának a 10%-át. A rendelet és annak végrehajtási utasítása alapján magyar állam 1946. január 19 és 1948. június 30. között nagyjából 200–220 ezer németet fosztott meg állampolgárságától és telepített ki Németországba. A témakörben alpműnek tartjuk az alábbi műveket:

- Bank Barbara–Öze Sándor: *A „német ügy”, 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökiig*”
- Fehér István: *„A magyarországi németek kitelepítése, 1945–1950”*
- Tóth Ágnes: *„Telepítések Magyarországon 1945–1948 között: A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései.”*
- Tóth Ágnes: *„Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete”*
- Zielbauer György: *„Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből, 1945–1949.”*
- Zinner Tibor: *„A magyarországi németek kitelepítése”*

Mivel a magyar kormány a SZEB elnökéhez intézett levelében arra hivatkozott, hogy volksbundista németeket akar kitelepíteni, fontosnak tartjuk Spannenberg könyvét – *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944* –, mert bemutatja ezen szervezet szerepét a hazai németiség történetében.

Mivel a magyar kormány a kitelepítendő körét úgy határozta meg, hogy az szoros kapcsolatban állt az 1941. évi népszámlálással fontosnak tartjuk az alábbi könyvet: *„A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás”*. Erről a részterületről a Bank-Öze szerzőpáros is publikált egy könyvet: *„A „német ügy”, 1945-1953. A Volksbundtól Tiszalökiig*”. Ez taglalja az 1941-es népszámlálást, továbbá azt, hogy ennek a felhasználásával, erre való hivatkozással, hogyan alkalmazta 1945 után a kommunisták által irányított politikai rendőrség az népszámlálás adatait a német nemzetiségűek kitelepítése és deportálása során. A kötet zárórésze dokumentumokat közöl a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Thirring-hagyatékában és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában (ÁBTL) fellelhető kitelepítésre vonatkozó anyagokból.

Fontos dokumentumokat közöl Weidlein dokumentum eredetileg német nyelven íródott, de magyarra fordított kötete: *„A magyarországi németiség küzdelme fennmaradásáért: Dokumentáció, 1930–1950”*. Szintén fontos adatokat közöl Zielbauer kisterjedelmű összeállítása: *„Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből, 1945–1949”*

Egy 150 évet áttekintő dokumentum kötetben – *A magyar állam és a nemzetiségek: A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993* – is fontos dokumentumok lettek publikálva a németesség kitelepítéséről. Tóth Ágnes szintén publikált egy dokumentumkötetet: „*Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez, 1944–1953*” – a témaköréről.

Számos kötet született egy-egy település, kisebb-nagyobb régió német lakosságának kitelepítéséről, nézzünk néhány példát

- Budapest környéke: *Töréspontok. A Budapest környéki németesség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei, 1920–1948.*
- Nyugat-Dunántúl: *Kitaszítva. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és föld-reform németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken, 1944–1948.*
- Sopron: *A soproni németek kitelepítése, 1946*
- Szigetszentmárton: *Szent Márton védenecsei. Az 1946–47-es lakosságcsere dokumentumokban és szigetszentmártoniak emlékezetében.*

5.2. A csehszlovák-magyar lakosságcsere

Beneš a londoni emigráns csehszlovák kormány vezetőjeként már a háború alatt diplomáciai erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a háború befejezése után a németeket és magyarokat telepítsék ki az újjászülető csehszlovák államból. A német kisebbség esetében ezt a törekvését mindhárom győztes (USA, Nagy-Britannia és a Szovjetunió) támogatta. Míg a magyar kisebbség esetében ezen megoldást csak a Szovjetunió támogatta, ezt mutatja be Gulyás László forrásközlése: „*Az 1943 decemberi Beneš-Sztálin-Molotov dokumentumai.*”. Így a csehszlovák politikusoknak más megoldást kellett találniuk a magyar-kérdés megoldására. Erre a kassai kormányprogramból és a Beneš-dekrétumokból kiindulva három választ adtak: 1. deportálások 2. reszlovakizáció 3. lakosságcsere.

Ezen hármasság eseménysor történetéről alaplúnak tekintjük Vadkerty Katalin 2001-ben megjelent trilógiáját – „*A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről.*”. A trilógia az alábbi három kötetből áll: *I. A deportálások, II. A belső telepítések és a lakosságcsere, III. A reszlovakizáció.* Itt jegyezzük meg, hogy a trilógia egyes kötetei 2001 előtt önálló kötetként is megjelentek (lásd a bibliográfiában).

Hosszas diplomáciai huzakodás után a két kormány 1946. február 27-án aláírta magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezményt, amely szerint annyi magyart lehetett kitelepíteni Csehszlovákiából, ahány szlovák nemzetiségű jelentkezik a hatóságoknál, hogy a jövőben el akarja hagyni Magyarországot, és a csehszlovák állam keretei közt kíván élni. A kitelepítésekre és áttelepülésekre 1947 júliusa és 1948 nyara között került sor, amikor mintegy 110 ezer magyar nemzetiségűt kényszerítettek otthona elhagyására és ezzel szemben, a széles körű agitálás ellenére „csak” nagyjából 73 ezer szlovák települt át Csehszlovákiába.

Fontos forrásnak tartjuk egyrészt a Gerényi Tibor által szerkesztett kötetet – „*A magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményre és a csehszlovákiai magyar vagyronra vonatkozó rendelkezések*”, másrészt az alábbi: „*A Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában létrejött egyezmény alapján létesült Magyar-Csehszlovák Vegyesbizottság véghatározatai. I. rész. A Vegyesbizottság 1-20. és 24. sz. véghatározatai*”. Szintén értékes dokumentumokat közöl Rabi Levente könyve: „*Mađari za Dunaj!*”. *Felvidéki magyarok kitelepítése és deportálása 1945–1948 között. Szöveggyűjtemény a korszak tanulmányozásához*”.

A magyar-szlovák lakosságcsere témakörében a feldolgozások közül alapműnek tekintjük Janics Kálmán Magyarországon¹⁶ 1989-ben megjelent könyvét – „*A hontalanság évei*” –, amely a Beneš-féle emigráns csehszlovák kormány második világháború alatti azon diplomáciai tevékenységének, amely a magyar kisebbségnek a csehszlovák államból történő kitelepítésére irányul részletes bemutatásával indul és 1948-ban zárul. A kötet nagy erénye, hogy Janics – aki a Felvidéken magyar kisebbségi sorban élte le hosszú életét (1912–2003) – a témakör szlovák nyelvű forrásait (könyvek, tanulmányok, újságcikkek, párthatározatok, etc.) bőségesen használta.

A szlovákiai középkorú magyar történész generációhoz tartozó Popély Árpád könyvének – „*Fél évszázad kisebbségben: fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*” – első fejezetében áttekintő képet rajzolt fel a jogfosztottság éveinek (1945–1948)) történetéről, ezen belül a csehszlovák-magyar lakosságcsere-ről, a csehországi deportálásokról, a reszlovakizációról és a belső telepítésekről.

A lakosságcsere folyamatának komoly gazdasági vetülete (pl. a Felvidékről kitelepítettek mit hozhattak magukkal, illetve az önként áttelepült szlovákok milyen kárpótlást kaptak) is volt. Ezt a szempontot vizsgálja Gaucsik István könyve – „*Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere, 1945–1948.*”

Számos olyan kötet, tanulmánykötet emlékkönyv jelent meg, mely egy-egy település vagy régió szempontjából mutatja be a lakosságcsere történetét. Kugler József könyvében – „*Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön*” – azon terület (elsősorban Békés megye) szempontjából vázolja fel az eseménysort, amelyet az anyaországban a legnagyobb mértékben érintett a lakosságcsere. Nézzünk további példákat:

- Komárom: „*Élet-képek. A Felvidékről kitelepített és Komáromban letelepedett családok albuma*”
- Nagymagyar: „*Amikor elindult a vonat. Deportálás és kitelepítés Nagymagyar és környékén lévő településekről 1945–1949 között.*”
- Mezőberény: „*Berényiek voltak, berényiek lettek. A második világháború utáni migrációs változások (németek kitelepítése, magyar–csehszlovák lakosságcsere) emlékezete*”
- Szekszárd: „*Fehérlaposok, „Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezményhez*”

Tanulmánykötetek is nagyszámban jelentek meg. Ezek közül fontosnak tartjuk a Cholnoky Győző által szerkesztett kötetet: „*Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után*”. Szakirodalmi ismereteink szerint a legújabb tanulmánykötet – „*Hív az anyaföld? A Csehszlovákia és Magyarország közti lakosságcsere, 1946–1988*” – 2020-ban jelent meg.

Szinte minden kerek évfordulón (60, 65, etc.) emlékkönyvek sora jelenik meg, ebből nézzünk egy példát: „*Othontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*”.

Műfaji szempontból –, mint a címből is látható – igen vegyes képet mutat az alábbi kötet: „*Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez, 1945–1948/1949. Emlékiratok, naplók, levelek, versek, novellák, egyéb írások*”.

6. A trianoni határok visszaállítása

A párizsi békekonferencia (1947) történetét feldolgozó könyvek közül hármat tartunk kiemelendőnek. Időrendben az első Fülöp Mihály 1994-ben megjelent könyve „*A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés*”. Ebben Fülöp abból indult ki, hogy a magyar békeszerződés rendelkezéseit a „Három Nagy” (Szovjetunió, Egyesült Államok és Nagy-Britannia) alkotta meg. A magyar béketárgyalások tehát nem Magyarország és a Három Nagy között folytak, hanem a szövetséges nagyhatalmak a magyar békefeltételeket az egymás közötti tárgyalásokon (a Külügyminiszterek Tanácsának megalapítása Potsdamban, az első értekezlet Londonban, az ezt követő moszkvai értekezlet, a londoni külügyminiszter helyettesi értekezlet, további a testület párizsi tanácskozásai) alakították ki. Fülöp rámutat arra is, hogy az USA, Nagy-Britannia és Franciaország külügyminiszterei Londonban arról beszéltek, hogy a második bécsi döntést meg kell semmisíteni (már csak azért is, mert hitleri döntés volt), de azt is szorgalmazták, hogy az új határok etnikai szempontból legyenek valamivel igazságosabbak, mint a trianoni határok. De végül ez a szempont nem érvényesült a határok meghúzása során. Az egész folyamatot, melynek során a Külügyminiszterek Tanácsa meghúzta az új határokat Fülöp bőséges angolszász levéltári források felhasználásával, azok elemzésével mutatja be.

Időrendben a második kötet Romsics Ignác 2006-ban megjelent könyve, amely a „*Az 1947-es párizsi békeszerződés*” címet viseli. Ebben a szerző a párizsi béke (1947. február 10.) második világháború előzményeinek felvázolása után magát a béke megalkotásának folyamatát mutatja be részletesen. Romsics rámutat arra, hogy a párizsi békeszerződés egyetlen apró eltéréssel – ez is a magyar állam számára volt hátrányos¹⁷ – visszaállította Magyarország 1938 előtti, az első világháborút lezáró 1920-as trianoni békeszerződésben megállapított határait. Romsics azt fejtegeti, hogy a trianoni békeszerződés területi előírásainak visszaállítását több tényező idézte elő. Meghatározó szerepük – a trianoni békediktátum megszületéséhez hasonló módon – a győztes nagyhatalmaknak volt. A döntést emel-

lett azonban jelentős mértékben befolyásolta Magyarország sikertelen szereplése a világháborúban (az 1944 októberi kiugrási kísérlet kudarca), illetve szomszédainak (Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia) háború alatti tevékenysége (a Beneš-féle emigráns csehszlovák kormány diplomáciai hatékonysága, Románia átállása 1944 augusztusában, a Tito-féle partizánháború).

Időrendben a harmadik a Fülöp Mihály által szerkesztett 2022-ben megjelent tanulmánykötet, amelynek címe: „*Második Trianon. Tanulmányok a párizsi magyar békeszerződés aláírásának 75. évfordulójára*”. A tanulmánykötet szerkesztőjeként Fülöp abból indult ki, hogy Magyarország mind 1918-ban, mind 1945-ben a világháborúból a vesztes oldalon került ki, ezért érdemes a trianoni (1920) és a párizsi (1947) békeszerződés összevetése. A legyőzött Magyarországgal egyik esetben sem tárgyalták meg a békefeltételeket, a győztes nagyhatalmak „rólunk, de nélkülnk” döntöttek. A magyar közbeszédben ezért válhatott uralkodóvá az a gondolat, hogy az 1947-es párizsi béke csupán Trianon megismétlése, egyfajta „második Trianon”, jóllehet a két békerendezés között nagyon komoly különbségek húzódtak meg. 1945ben ugyanis békeelőkészítőink egészen más problémákkal szembesültek, mint 25 évvel korábbi elődeik, amelyeket csupán teljes történeti kontextusukban vizsgálhatunk megnyugtató módon. Ezért a tanulmányok szerzői – a téma és a korszak legjobb hazai kutatói – alapos tanulmányokban mutatják be a békeszerződéshez vezető utat, a magyar elképzeléseket és a győztesek elgondolásait.

Itt jegyezzük meg, hogy azzal kapcsolatban, hogy párizsi béke kialakításában résztvevő USA delegációnak voltak olyan jellegű tervezetei, melyek lényége az volt, hogy a trianoni határoknál az etnikai elveknek jobban megfelelő határokat húzzanak Romsics Ignác tárt fel és publikált forrásokat, „*Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról*” címmel.

A trianoni határok visszaállításának történetéhez a magyar szereplők tevékenységét illetően fontos adalékokat nyújt Tornai Csongor Gáspár könyve – *Gyöngyösi János külügyminiszteri tevékenysége az 1946-os moszkvai tárgyalásig*”, mely 2013-ban jelent meg. Gantner Péter könyve – „*Gyöngyösi János. Egy félreismert külügyminiszter. Magyar külpolitika (1944–1947)*” – szintén a magyar külügyminiszter szemszögéből mutatja be a párizsi békeszerződés megszületésének történetét.

7. A demokratikus kísérlet elbuktatása, az egypártrendszer kiépítése, 1944–1948

1944. december 21-én Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, melynek 231 tagját különböző pártok képviselőiből és párton kívüliekből helyi népgyűlések delegálták. December 22-én felállították az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. Ennek jegyzőkönyveit „*Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.-1945. november 15.*” címmel Szűcs László publikálta két kötetben.

Ebben az időpillanatban a polgári erők úgy vélték, hogy fel tudnak építeni egy új magyar parlamentáris demokráciát. De ezt a demokratikus kísérletet a magyar kommunisták a Szovjetunió támogatásával elbuktatták. A demokrácia felszámolásában az egyik kulcsszereplő a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) és annak szovjet elnöke Vorosilov marsall volt. A SZEB a magyar kommunisták oldalán rendszeresen beavatkozott a magyar belpolitikai folyamatokba. A szovjet beavatkozás nagyságát jól mutatja, hogy 1947. február 25-én letartóztatták, majd a Szovjetunióba hurcolták a Kisgazdapárt főtitkárát Kovács Bélát.¹⁸

A SZEB működéséről Földesi Margit tollából született meg egy kismonográfia: *„A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon”* – 1995-ben. Néhány évvel később Földesi a témakörrel sokkal részletesebb könyvet – *„A megszállók szabadsága”* – írt. Míg a Feitl István által szerkesztett forrásközlés – *„A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1947”* –, mely összesen 43 jegyzőkönyvet közöl. Időrendben a SZEB 1945. március 26-i ülésének jegyzőkönyvétől az 1947. szeptember 15-i ülésének jegyzőkönyvéig.

1945 fordulóján különféle fegyveres csoportok jöttek létre a rendfenntartásra hivatkozva. Ezek döntő része kommunista vezetés alatt állt. Amikor 1945-ben felállították az új rendőrséget annak személyi állományának egy része ezekből a fegyveres csoportokból került ki. Máthé Áron könyve – *„Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944-1945-ben”* – ezen fegyveres csoportok összetételét, tevékenységét mutatja be. Itt kell rámutatnunk arra, hogy a kommunista diktatúra kiépítését jelentős mértékben segítette az a körülmény, hogy a Belügyminisztérium az első perctől kezdve a kommunisták kezében volt: a 1945 novemberi választásig az Ideiglenes kormányban Erdei Ferenc, a választások után pedig előbb Nagy Imre, majd Rajk Lászlót töltötte be ezt a posztot.

Az erőszakszervezeteiket kiépítő kommunisták arra is nagy figyelmet fordítottak, hogy a Horthy-korszakban a rendfenntartásában rendkívül fontos szerepet játszó, 1945. május 10-én feloszlott Magyar Királyi Csendőrség egykori állományának lehető legtöbb tagját felelősségre vonják. Ezek történetének feltárásában úttörő szerepet játszik Vince Gábor könyve: *„Csendőrsorsok 1945 után állambiztonsági és népbírói iratok tükrében”*, amelyben az ÁVH egyik 1950 májusi jelentésére hivatkozva rögzíti, hogy addig számontartott 15.828 csendőr közül az 1944 előtti tevékenysége miatt 2437 ellen hoztak „népellenes” vagy háborús bűncselekmény elkövetésének vádjával valamilyen elmarasztaló ítéletet.

1947. augusztus 31-én országgyűlési választásokra került sor Magyarországon, amelyet a hatalom kizárólagos megszerzésére törekvő Magyar Kommunista Párt által irányított csalássorozat tett nevezetessé, és amely a kékcédulás választások néven vonult be a történelembe. A kékcédulás választási csalás lényege, hogy a nagy mennyiségben nyomdailag előállított választói névjegyzék-kivonatokkal az erre a Magyar Kommunista Párt (MKP) által szervezeten szállított „választók” több szavazókörben is leadták szavazataikat. Az eseménysorról Szerencsés Károly publikált kismonográfiát: *„A két cédulás hadművelet. Választások Magyarországon 1947”*

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Ezt a megkülönböztetést azért kell használnunk, mert a trianoni békediktátum következtében 1920-ban a magyar állam sorsa elvált a magyar nemzet sorsától.
- 2 Fontos adalék megszállás-felszabadítás vitához, hogy az 1945. június 9-én alapított szovjet katonai kitüntetésen „Budapest Bevételeért” („Za vzjatyije Budapesta”) felirat szerepelt, míg a varsói harcok után „Varsó Felszabadításáért” („Za osvobodzsenyje Varsavi”) feliratú emlékérmét osztottak ki.
- 3 Itt a Kárpátaljára gondolunk.
- 4 A magyar történeti szakirodalom hagyományosan a „kitelepítés” szót használja, ellenben a német szakirodalomban a „Vertreibung” (elűzés) kifejezés a bevett norma. A korabeli magyar jogi szövegekben az „áttelepítés” szó volt a jellemző. Míg a Magyar Országgyűlés 2012. december 10-én január 19-ét (1946. január 19-én indult el Budapestről az első vonatszerelvény, amely az elűdőzött német nemzetiségű lakosokat szállította Németországba) a magyarországi németek „elhurcolásának” emléknapijává nyilvánította.
- 5 A negatív változás a Pozsonnyal szembeni szlovák-magyar határszakaszt érintette. Magyarországnak itt három újabb falut kellett átadnia Csehszlovákiának.
- 6 Az erre irányuló kísérlet időszakát a magyar történetírás általában „koalíciós éveknek” nevezi.
- 7 BBC History 2024/június 68–72. old.
- 8 Rubicon 2024/4–5. szám 91–99. old.
- 9 1991. június 19-én Viktor Silov altábornagy a záhonyi Tisza-hídon keresztül elhagyta Magyarország területét. Ő volt az utolsó szovjet katona, aki Magyarországon állomásozott, távozása a függetlenség helyreállítását jelentette Magyarország számára.
- 10 Ezen kötetet Ravasz Mihály és Sipos Péter szerkesztették.
- 11 Sokan ekkor tanulták meg, hogy mit jelent a „davaj csaszi” („ide az órát”).
- 12 A pontos számokat lásd Bognár Zalán (2021): 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztesége a magyar és a szovjet források tükrében. In: Bognár Zalán – Muskovics, Andrea Anna (2021) 30–63. old.
- 13 A Bánságba német csapatok vonultak be.
- 14 OZNA, azaz Odelenje za Zastitu Naroda
- 15 Ez a könyv szerb nyelven jelent meg.
- 16 Ez a kötet 3. kiadása volt, első ízben 1979-ben Münchenben, másodízben 1992-ben szlovákul, az 1989-es magyarországi megjelenés a harmadik kiadás volt.
- 17 A hátrányos változás a Pozsonnyal szembeni szlovák-magyar határszakaszt érintette. Magyarországnak itt három újabb falut kellett átadnia a csehszlovák államnak.
- 18 A magyar Országgyűlés 2000. június 13-án elfogadott 58/2000. (VI. 16.) sz. határozatában elrendelte, hogy február 25-e „A kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja” legyen.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Jelen bibliográfiában csak azon köteteket tüntettük fel, melyeket fentebb bemutatunk, elemeztünk, vagy a lábjegyzetekben hivatkoztunk rájuk.

- Balogh Sándor – Sipos Levente szerk. vál. és a jegyzeteket kész. Kardos József et al. (1993):** A magyar állam és a nemzetiségek: A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993. Napvilág. Budapest.
- Bank Barbara – Cseresyésné Kiss Magdolna (2020):** Délvidéki magyar Golgota. Tanulmánykötet a 75. évforduló alkalmából. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány. Budapest.
- Bank Barbara–Óze Sándor (2005):** A „német ügy”, 1945-1953. A Volksbundtól Tiszalöcig. Magyarországi Németek Szövetsége. München-Backnang.
- Bank Barbara – Bognár Zalán – Tóth Gábor szerk. (2016):** Magyarok szovjet fogságban. Történeti szemelvénygyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról. NEB. Budapest.
- Bartha Ákos (2021):** Véres város – Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944-1945. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Bognár Zalán (2010):** Magyarok hadifogságban Magyarországon – Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944-1945. Argumentum Kiadó. Budapest.
- Bognár Zalán (2012):** A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba”. Orpheus Noster 2012/2. 46–60. old.
- Bognár Zalán (2017):** Hadifogolytáborok és hadifogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–46. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Bognár Zalán (2017):** Gulag Gupvi – „málenkij robot” – Magyarok a szovjet lágerbirodalomban. Magyar Napló. Budapest.
- Bognár Zalán – W. Müller Judit (2017):** A 0060-as parancs. A német származású indokával Magyarországról elhurcoltak története; Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre. Pécs.
- Bognár Zalán (2018):** Málenkij robot – A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna szerk. (2021):** GUPVI, GULAG: Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45-2019/20. Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága. Miskolc-Egyetemváros.
- Bognár Zalán (2021):** 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztesége a magyar és a szovjet források tükrében. In Bognár – Muskovics (2021) 30–63. old.
- Benkő Levente (1995):** Szárazajta. Háromszék Lap- és Könyvkiadó. Sepsiszentgyörgy.
- Benkő Levente (2011):** Szárazajta. 2. javított, bővített kiadás. Magyar Menedék Könyvesház. Budapest.
- Cholnoky Győző szerk. (2008):** Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után. Kisebbségkutatás könyvek. Lucidus. Budapest.

- Cseresnyésné Kis Magdolna szerk. (2012):** Délvidéki magyar Golgota 1944–1945. Délvidék Ház-Keskenyúton Alapítvány. Szeged Budapest. 27–31. old.
- Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós (2004):** A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya–KSH Levéltár. Budapest.
- Cseres Tibor (1964):** Vérbosszú Bácskában. Magvető Kiadó. Budapest.
- Cseres Tibor (1991):** Vérbosszú Bácskában. Magvető Kiadó. Budapest.
- Diósi Ágnes (2004):** Szent Márton védeneci. Az 1946-47-es lakosságcsere dokumentumokban és szigetszentmártoniak emlékezetében. Gladiátor. Budapest.
- Dunajszky Géza (2021):** Felszántott (tömeg)sírok. Hetvenöt éve történt; OZ Petržalka-Engerau-Ligetfalu. Pozsony.
- Dupka György (1993):** „Sötét napok jöttek...”. Konceptiós perek magyar elítélteinek emlékkönyve, 1944–1955. Intermix–Patent, Budapest–Ungvár.
- Dupka György (1993):** Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól. 1944–1946. Ungvár–Budapest.
- Dupka György – Korszun, Alekszej (1993):** Szolyva – 1944–45. A moszkvai titkos levéltár dokumentumai alapján. Ungvár.
- Dupka György – Korszun, Alekszej (1997):** A „Malenykij robot” dokumentumokban. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (1999):** Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon. Lefejezett értelmiség, 1944–1959. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (2004):** „Keressétek fel a sírom...”. Szolyvai emlékkönyv a „malenykij robot” 60. évfordulójára a sztálinizmus kárpátaljai magyar áldozatairól, 1944. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (2004):** „Népünk temetője Szolyva”. Kárpát-medencei magyarság kegyhelye. A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944–1945. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (2012):** A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatának végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946. Szolyvai Emlékparkbizottság. Intermix. Szolyva–Ungvár–Budapest.
- Dupka György: (2012):** „Hova tűnt a sok virág...”. Időutazás az Uralba magyar és német rabok (1941–1955) nyomában. Történelmi szociográfia. KMMI–Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György: (2014):** A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján, 1944–1991. A kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos története levéltári források, egyéb dokumentumok alapján. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György: (2014):** Halottaink, 1944–1959. A kárpátaljai szovjet népirtás eddig ismert áldozatainak névsora. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György –Zubánics László (2017):** A kivégzett, lágerekben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők, 1945–1949. Bródy András és társainak emlékkönyve. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (2017):** Kárpátaljai magyar nők a Gulágon. Történetek, visszaemlékezések, emlékiratok. Intermix. Ungvár–Budapest.

- Dupka György (2020):** A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája, 1944–1946. Intermix. Ungvár–Budapest. A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (2021):** Magyar gulág-gupvi-rabok Euráziában. Felfedett nyomok Oroszország (Baskíria, Tatárföld, Csecsenföld), Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország), Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Fehér István (1988):** A magyarországi németek kitelepítése, 1945–1950. Budapest. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Feitl István szerk. (2003):** A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947. Budapest.
- Forró Lajos (1995):** Jelöletlen tömegsírok (Magyarkanizsán, Martonoson, Adorjánon. A szerző magán kiadása. Szeged.
- Forró Lajos (2007):** Jelöletlen tömegsírok. Hálózat a Szabad Információért Alapítvány. Szeged,
- Forró Lajos – Molnár Tibor (2013):** Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára–Zentai Történelmi Levéltár. Szeged–Zenta.
- Forró Lajos – Mózes Anita (2014):** 67 évre titkosítva. A martonosi emlékház. Délvidék Kutató Központ. Szeged.
- Földesi Margit (1995):** A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. IKVA. Budapest.
- Földesi Margit (2002):** A megszállók szabadsága. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Fülöp Mihály (1994):** A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés. Héttorony Könyvkiadó.
- Fülöp Mihály (2022):** Második Trianon. Tanulmányok a párizsi magyar békeszerződés aláírásának 75. évfordulójára. Ludovika Kiadó. Budapest.
- Gál Mária – Gajdos Balogh Attila – Imreh Ferenc szerk. (1998):** Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenés atrocitásokról. Kolozsvár.
- Gantner Péter (2013):** Gyöngyösi János. Egy félreismerett külügyminiszter. Magyar külpolitika (1944–1947). Publikon Kiadó. Pécs.
- Gaucsik István (2013):** Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere, 1945–1948. Kalligram–Kalligram Polgári Társulás. Pozsony–Dunaszerdahely.
- Gerényi Tibor (1948):** A magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményre és a csehszlovákiai magyar vagyona vonatkozó rendelkezések. Farkas Nyomda.
- Gonda Gábor (2014):** Kitasztva. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken, 1944–1948. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet. Pécs.
- Gosztonyi Péter (1992):** A Magyar Honvédség a második világháborúban. Európa Kiadó. Budapest.
- Gulyás László (2008):** Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.

- Gulyás László (1993):** Az 1943 decemberi Benes-Sztálin-Molotov dokumentumai. Documenta historica. JATE. Szeged.
- Gulyás László (2012):** A 20. századi magyar-szerb történelem vitás pontjai. In: Cseresnyésné Kis Magdolna (szerk.): Délvidéki magyar Golgota 1944-1945. Délvidék Ház-Keskenyúton Alapítvány. Szeged Budapest. 27-31. old.
- Gulyás Martin – Vincze Gábor (2023):** „Minden felszerelés orosz tulajdon” Tanulmányok és források az 1944–45-ös hatalomváltás történetéhez Csongrád vármegyei történetéhez. NEB Hivatala. Budapest.
- Gyönyör József (1989):** Államalkotó nemzetiség. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről. Madách Kiadó. Bratislava.
- Hantó Zsuzsa – Szekér Nóra (2015):** Páncélosokkal az életért – Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse”. Kiskapu Kft. Budapest.
- Krisch András (2006):** A soproni németek kitelepítése, 1946; Escort, Sopron.
- Korszun, Olekszej – Kosztyó Gyula – Toma Katalin (2022):** A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között. Leváltári iratok és dokumentumok. Budapest-Ungvár.
- Kosztin, Árpád (1998):** Magyarellenes román kegyetlenkedések Erdélyben. Bíró Family. Budapest.
- Kövesdi János (1996):** Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy A magyarok és a németek jogfosztása / Edvard Beneš Präsidentendekrete oder Die Rechtsberaubung der Ungarn und Deutschen. Pannónia. Pozsony.
- Kugler József (2000):** Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kugler József (2015):** Berényiek voltak, berényiek lettek. A második világháború utáni migrációs változások (németek kitelepítése, magyar–csehszlovák lakosságcsere Mezőberényi Helytörténeti és Tájvédelmi Egyesület. Mezőberény.
- Kulcsár Péter (2023):** Magyar sors a Kárpátalján. Nemzeti Emlékeztető Bizottsága. Budapest.
- László Péter (2005):** Fehérlaposok – Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezményhez. Szekszárd.
- L. Balogh Béni szerk. (2015):** Törvényes megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Budapest. Magyar Nemzeti Levéltár.
- Molnár Imre – Szarka László szerk. (2007):** Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. MTA Kisebbségkutató Intézet–Kecskés László Társaság. Budapest–Komárom.
- Rabi Levente (2014):** „Mađari za Dunaj!”. Felvidéki magyarok kitelepítése és deportálása 1945–1948 között. Szöveggyűjtemény a korszak tanulmányozásához”. Kecskés László Társaság. Komárom.
- Ránki György (1968):** 1944. március 19. Magyarország német megszállása . Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Romsics Ignác (1992):** Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Typovent. Gödöllő.
- Romsics Ignác (2006):** Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó. Budapest.

- Janics Kálmán (1989):** A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után. 3. kiadás. Hunnia Kiadó. Budapest.
- Marchut Réka (2014):** Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei, 1920–1948; MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont–Magyar Történelmi Társulat–Budaörsi Passió Egyesület, Budapest–Budaörs.
- Márkus Beáta (2013):** „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban”. Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945-1949. Pécs.
- Márkus Beáta szerk. Bognár Zalán főszerk. (2015):** „Itt volt a végállomás”. Halálos áldozatokkal járó német- és magyarelleses tevékenységek a Kárpát-medencében, 1944–1949” Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre. Pécs.
- Márkus Beáta (2020):** „Csak egy csepp német vér”. A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról, 1944/1945. Kronosz. Pécs.
- Máthé Áron szerk. (2017):** „Gulag történetek”. Dél-alföldi magyarok és magyarországi németek a szovjet munkatáborokban. Konecsni György Kulturális Központ, Tájház és Városi Könyvtár, Kiskunmajsa.
- Máthé Áron (2020):** Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944-1945-ben. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Máthé Áron (2024):** Egy külföldről irányított rendszerváltás. A „rendszerváltás” fogalmának történeti vonatkozásai. Rubicon 2024/5–6. szám 4–11. old.
- Matuska Márton (1991):** A megtorlás napjai; Forum Könyvkiadó. Újvidék.
- Matuska Márton (2002):** Három mártírunk, Sörös Imre, Dupp Bálint, Nagy Győző. Keskenyúton. Budapest.
- Matuska Márton (2001):** A temerini razzia. VDMP Történeti Bizottsága. Temerin.
- Matuska Márton (2015):** Az elhallgatott razzia – Vérengzés Újvidéken, 1944-45. Keskenyúton. Budapest.
- Matuska Márton (2016):** Mozsor magyartalanítása – A felszabadítás ürügyén (1944-45). Magyar Menedék könyvesház.
- Megszállás 1944 – Magyarország a pokol tornácán.** Rubicon tematikus szám 2024/5–6. szám
- Mójszes Antal (1994):** Halottak napja Bajmokon. Cnesa Kiadó. Magyarkanizsa.
- Pastor, Peter (2024):** A zsidómentés legendája. A Koszorus-akció és az emlékezetpolitika az emlékezetpolitikai viták keresztüztében. BBC History 2024/június 68–72. old.
- Pető Andrea (2019):** Elmondani az elmondhatatlant. Nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt.
- Ravasz István (1997):** Magyarország és a magyar királyi honvédség a XX. századi világháborúban. Püldo Könyvkiadó. Budapest.
- Ravasz István (2002):** Erdély ismét hadszíntér 1944 – Szovjet-német és román-magyar párhuzamos háború Magyarországon. Petit Real Kiadó. Budapest.
- Ravasz István – Sípos Péter szerk. (2003):** Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs” Petit Real Könyvkiadó. Budapest.
- Sajti Enikő (2009):** Még hidegebb napok. Rubicon 2009/5. szám

- Spannenberger Norbert (2005):** A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944. Kisebbségkutatás könyvek. Lucidus, Budapest.
- Számvéber Norbert (2008):** Páncélosok a Felvidéken. Páncélos ütközetek a Dunától Északra. Püldo. Budapest.
- Számvéber Norbert (2018):** Páncélosok a budapesti csatában 1944. október 29.- 1945. február 13. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Számvéber Norbert (2020):** Alföldi páncélos csata. Harcok a Tiszántúlon, 1944 októberében. Hadiakadémia. Budapest.
- Számvéber Norbert (2023):** Páncélosok a Dunántúlon. Az utolsó páncélos ütközetek Magyarországon 1945 tavaszán. Peko Kiadó. Budapest.
- Szarka László szerk. (2005):** Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában, 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság. Komárom–Budapest.
- Szarka László (2007):** Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.
- Szekér Nóra (2024):** A csendőrpuccs. Rubicon 2024/4–5. szám 91–99. old.
- Szerző nélkül:):**A Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában létrejött egyezmény alapján létesült Magyar–Csehszlovák Vegyesbizottság véghatározatai. I. rész. A Vegyesbizottság 1-20. és 24. sz. véghatározatai; Magyar Áttelepítési Kormánybizottság, Budapest. 1946.
- Szombath Gáborné – Tóth Bertalanné (2009):** Élet-képek. A Felvidékről kitelepített és Komáromban letelepedett családok albuma; Kecskés László Társaság.
- Szloboda János (1997):** Zentán történt ,44-ben cím alatt jelent meg. JMMT kiadása. Újvidék
- Szűcs László (1997):** Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.-1945. november 15. I–II. kötet. Magyar Országos Levéltár kiadványai. Budapest.
- Teleki Júlia (1996):** Visszatekintés a múltba. Napló kiadása. Újvidék.
- Tornai Csongor Gáspár (2017):** Gyöngyösi János külügyminiszteri tevékenysége az 1946-os moszkvai tárgyalásig. Budapest.
- Tóth Ágnes (1993):** Telepítések Magyarországon 1945–1948 között: A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Tóth Ágnes (2008):** Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Gondolat. Budapest.
- Tóth Ágnes szerk. (2018):** Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez, 1944–1953. Argumentum. Budapest.
- Tóth László szerk. (2014):** Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez, 1945–1948/1949. Emlékiratok, naplók, levelek, versek, novellák, egyéb írások; szerk. Kalligram–Kalligram Polgári Társulás. Pozsony–Dunaszerdahely.
- Udvardy Zoltán (2022):** „Sóval hintették be”. Magyar Napló Kiadó. Budapest.
- Ujváry Gábor (2024):** Antiszemita zsidómentők. Magyar Napló. Budapest.

- Ungváry Krisztián (2016):** Budapest ostroma. Corvina Kiadó. Budapest.
- Vadkerty Katalin (1993):** A reszlovakizáció. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Vadkerty Katalin (1996):** A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszer-közmunkája 1945–1948 között. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Vadkerty Katalin (1999):** A belső telepítések és lakosságcsere. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Vadkerty Katalin (2001):** A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről. Mercurius könyvek. Mercurius könyvek. Kalligram. Pozsony.
- Varga László (2007):** Amikor elindult a vonat. Deportálás és kitelepítés Nagymegyer és környékén lévő településekről 1945–1949 között. Csemadok. Dunaszerdahely.
- Veszprémy László Bernát (2019):** Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Veszprémy László Bernát (2023):** Tanácstalanság – A zsidó vezetés Magyarországon és a Holokauszt, 1944–1945. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Veszprémy László Bernát (2023):** Piszkos munka – A munkaszolgálat és a keretlegények történetei a népbíróságon. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Vincze Gábor (1994):** A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Vince Gábor (2019):** Csendőrsorsok 1945 után állambiztonsági és népbírósági iratok tükrében. Ópusztaszer.
- Weidlein, Johann (1996):** A magyarországi némettség küzdelme fennmaradásáért: dokumentáció, 1930–1950. Heidelberg. Suevia. Pannonica
- W. Müller Judit (2016):** „Idegen ég alatt – Oroszöldön meggyötörve”. Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszerszolgálatán, 1944–1949. Málenkij robot 70. Janus Pannonius Múzeum Pécs.
- W. Müller Judit (2019):** „Kik elhervadtak nagy Oroszországban...”. Túlélők visszaemlékezései a magyarországi német polgári lakosság szovjet kényszerszolgálatára hurcolásáról, 1944–1949; Dél-Pannon Múzeumokért Közhasznú Egyesület. Pécs.
- W. Müller Judit szerk. (2016):** „Idegen ég alatt – Oroszöldön meggyötörve”. Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszerszolgálatán, 1944–1949. Málenkij robot 70. Janus Pannonius Múzeum. Pécs.
- Zielbauer György (1989):** Adatok és tények a magyarországi némettség történetéből, 1945–1949. Budapest: Akadémiai. Nemzetiségi Füzetek, 7. Budapest.
- Zelei Miklós (2017):** A kettézárt falu. Kortárs Könyvkiadó. Budapest.
- Zilbauer György (1989):** Adatok és tények a magyarországi németység történetéből, 1945–1949. Nemzetiségi Füzetek 7. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Zinner Tibor (2004):** A magyarországi németek kitelepítése. Magyar Hivatalos Közlönykiadó. Budapest.
- Zsilák Mária – Demmel József (2020):** Hív az anyaföld? A Csehszlovákia és Magyarország közti lakosságcsere, 1946–1988; szerk.; Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete. Békéscsaba.